

10

**Millî Mücadele
Döneminde
Siirtli Din Adamları**

**Clergy of Siirt
in the Period
of National Struggle**

Şerif Demir

Millî Mücadele Döneminde Siirtli Din Adamları

*Şerif Demir**

Özet

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan Sarıkamış faciasıyla birlikte Rus işgalleri, Bitlis'e kadar ulaştı. Delikli Taş'a kadar gelen Ruslar, Siirt'e doğru harekete geçtiler. Bu dönemde Ruslarla çetin savaşlar yapıldı. Bu savaşlara halktan büyük katılım oldu. Siirt'in önde gelen manevi liderlerinden Şeyh Şerafeddin el-Fersafi ve Şeyh Mahmud Zokaydi gibi din adamları gönüllü olarak cepheye giderek Ruslarla savaşa katıldılar. Millî Mücadele döneminde Siirt işgal edilmedi. Fakat emperyalist güçler arasında Siirt'in de içerisinde yer aldığı coğrafyaya yönelik büyük diplomatik kavgalar yapıldı. Bu süreçte Siirtliler, ilk günden tercihlerini yaparak Millî Mücadele'ye büyük destek verdiler. Siirt'in manevi liderleri sahaya çıkarak halkın bilgilenmesi, bilinçlenmesi ve mücadelesi için büyük çaba gösterdiler. Siirt'in önde gelen din adamlarından Müftü Halil Hulki (Aydın) öncülüğünde Siirt'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Cemiyet işgallere karşı sert tepkiler göstererek protesto telgrafları çekti. Siirt adına Erzurum Kongresi'ne delege gönderdi. Müftü Halil Hulki Bey 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan yeni meclise katılınca bu değerli görevi ulemadan Cemil (Aydın) Bey üstlendi. Siirt'te oldukça aktif çalışan Cemil Bey, Millî Mücadele için çeşitli etkinlikler düzenledi. Siirt'in önemli kanaat önderlerinden Salih Safi de (Atalay) Millî Mücadele'ye destek vererek I. Meclis'te milletvekili olarak yer aldı. Ayrıca Şeyh Celalettin (Kardeş), sahaya inerek askerlerin moralini yükseltmek için büyük çaba gösterdi.

Anahtar Kelimeler

Siirt, Millî Mücadele, Rus İşgali, Din Adamları, Hulki Aydın

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, serifdemir[at]kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6831-2188

Clergy of Siirt in the Period of National Struggle

Abstract

The Russian invasions reached Bitlis with the Sarıkamış tragedy experienced in the World War I. The Russians, coming as far as “Delikli Taş”, moved towards Siirt. Fierce wars were fought with the Russians in this period. There was a great public participation in these wars. Clerics such as Sheikh Şerafeddin al-Farsafi and Sheikh Mahmoud Zokaydi, one of the prominent spiritual leaders of Siirt, voluntarily went to the front and participated in the war against the Russians. Siirt was not occupied during the National Struggle. However, there had been great diplomatic fights between the imperialist powers over the geography including Siirt. In this process, the people of Siirt made their choices from the first day and gave great support to the National Struggle. Siirt's spiritual leaders took to the field and made great efforts to inform, raise awareness and fight for the people. Association for Defence of National Rights was established in Siirt under the leadership of Mufti Halil Hulki (Aydın), one of the leading clerics of Siirt. The Association sent telegrams of protests, reacting harshly against the occupations and also sent delegates to the Erzurum Congress on behalf of Siirt. Since Mufti Halil Hulki Bey joined the new parliament opened in Ankara on April 23, 1920, Cemil Aydın, an ulema, assumed this valuable task. Cemil Aydın, worked very actively in Siirt and organized various events for the National Struggle. Salih Safi Atalay, one of the important opinion leaders of Siirt, also supported the National Struggle and took place as a deputy in the First Assembly. In addition, Sheikh Celalettin Kardeş made great efforts to raise the morale of the soldiers by visiting the battlefield.

Keywords

Siirt, National Struggle, Russian Occupation, Clergy, Hulki Aydın

1. Giriş

Son derece önemli bir coğrafi konuma sahip olan Siirt, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminin zorluklarını işgale uğramadığı halde derinden hissetti. Sarıkamış faciası sonrasında başlayan askeri, siyasal ve toplumsal hadiseler Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesiyle sona erdi. Bu nedenle Siirt için I. Dünya Savaşı ile başlayan Rus işgalleri, Ermeni olayları ve Anadolu'nun işgalini bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Bu çalışmanın temel amacı bu zorlu süreçte Siirt ulemasının ve din adamlarının duruşunu ve siyasi yerini tespit etmektir. Son zamanlarda Siirt hakkında önemli çalışmalar yapılmasına rağmen Siirt'teki din adamlarının Millî Mücadele'ye olan ilgi ve tavrı hakkında müstakil olarak yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmanın öncelikli amacı bu eksikliği gidermektir.

Millî Mücadele döneminde Siirt ve bu dönemin Siirtli din adamları hakkında arşivlerde yeterli belgelerin olmadığı tespit edilmiştir. Fakat özellikle Millî Mücadele dönemine yönelik ATASE arşivinde son derece kıymetli belgeler mevcuttur. Bu döneme yönelik eksik bilgileri tamamlamak için hatıralar ön plana çıkmaktadır. Özellikle dönemin şahitlerinin aile efradından temin edilen belge ve bilgiler de konunun şekillendirilmesinde oldukça faydalı olmuştur. Ailelerden temin edilen bu bilgilere mesafeli yaklaşılmış ve bunlar tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır.

2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Doğu Anadolu ve Siirt

1914'te emperyalist güçler arasındaki güç ve çıkar kavgası dünyayı büyük bir felakete sürükledi. Sınırlarının ötesindeki bu kavganın dışında kalamayan Osmanlı Devleti, 28 Ekim 1914'te bu savaşa katıldı. Osmanlı'nın savaşa katılmasıyla birlikte savaş çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldı. Ruslar 1 Kasım 1914'te Doğu'dan harekete geçtiler. Ruslara karşı açılan Sarıkamış Harekâtı tam bir trajediye dönüştü. Ruslar Osmanlı savunmasını aşarak 16 Şubat 1916'da Erzurum'a girdiler, 2 Mart'ta Bitlis'i işgal ettiler. 27 Mart 1916'da Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'a geldi. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa üç kez Siirt'i ziyaret etti.¹

Ruslara karşı mevcut askeri koşulları ve savaşın durumunu gözden geçiren Mustafa Kemal Paşa askeri birlikleri yapılandırdı. Bitlis'i düşman işgalinden kurtarmak için 5. Tümen taarruz ederken, 8. Tümen de aynı şekilde Muş istikametinde hücumla geçti. Bu bölgede yaşanan muharebeler sonucunda Türk Birlikleri 7 Ağustos 1916 sabahı Muş'a girdi. Muş'un 8. Tümen tarafından ele geçirilmesi, 5. Tümen'in Bitlis'i kurtarmasını da kolaylaştırdı. Çünkü Rus Komutanı Nazarbekof, Muş'a Türk birliklerinin girdiğini

¹ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.73. Bugün Siirt'te 14 Eylül tarihi Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'i ziyaret ettiği onur günü olarak kutlanmaktadır. Bu tarihte bir ziyaretin olduğu ihtilafıdır. Oysa Mustafa Kemal'in 9 Nisan 1916, 5 Mayıs 1916 ve 27 Kasım 1916'da Siirt'e geldiği bilinmektedir. Bknz. Cumhur Kılıççoğlu, *Veleye: Siirt*, Ankara: Alp Ofset, 2013, s.20-22

haberini alınca Bitlis'ten çekildi. Ruslar Bitlis'ten askeri güçlerini çekip bölgedeki kuvvetleriyle Muş üzerine taarruz edince 25 Ağustos 1916'da Muş şehri tekrar Rusların eline geçti ve 30 Nisan 1917'de ikinci defa ve kesin olarak Rus işgalinden kurtarıldı.²

Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Şubat 1917'de Hicaz'a görevlendirilmesi³ ve Rusların daha kalabalık bir askeri güçle hücumu geçmeleri üzerine Ruslar Bitlis'ten Ziyaret'e (Veysel Karani) doğru ilerlemeye başladılar. Yörede bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan Ruslar, Ermenilerin her türlü asker ve lojistik malzeme desteğiyle⁴ Siirt'e doğru ilerlemeye başladılar.

O dönemde Bitlis'e bağlı bir kaza olan Siirt, bu savaştan çok etkilendi. Bitlis'in işgaliyle birlikte vilayetin yönetimi Siirt'e taşındı. Muş, Genç ve Bitlis'ten oldukça kalabalık bir nüfus Siirt'e göç etti.⁵ Aşiretler ve yerel yöneticiler, halktan topladıkları gönüllü birliklerle Ruslara ve Ermenilere karşı büyük bir mücadele içerisine girdiler. Ruslara karşı organize olan gönüllüler arasında pek çok din adamı ellerine silah alarak talebeleriyle birlikte direnişe destek verdiler. Siirt, idari bakımdan kargaşa, doğudan gelen göç dalgalarıyla ekonomik sefalet ve cepheye giden gönüllülerle fiilî bir savaş yaşıyordu. Her Siirtli bu zorluğu ve sıkıntıyı derinden yaşadı.

Savaş devam ederken Rusya'da 1917 Ekim'inde Bolşevik İhtilali gerçekleşti. Rus askeri güçleri bölgeden tamamen çekilmeye başladılar. Böylece Siirt'in işgal edilme ihtimali de ortadan kalktı.⁶ Ruslarla birlikte hareket eden Ermeniler, yörede fazla kalamayacaklarını anlayınca göç etmeye başladılar. Sosyal ve toplumsal sorunlar devam etti.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşı tamamen sona erdi. Yurdun dört tarafı işgal kuvvetlerince paylaşılmaya başlandı. Fakat İtilaf devletlerinin Siirt ve etrafında Ermeni devleti kurma özlemi sona ermedi. Mondros'un 24. Maddesiyle Vilayat-ı Sitte yani altı vilayet Ermeni toprağı olarak kabul ediliyordu. Bu altı vilayetten birisi de Bitlis olduğundan Siirt doğrudan Ermenilere bırakılıyordu. Fakat bu yöreye Ermenilerden başka ayrılıkçı Kürt cemiyetleri de sahip çıkıyorlardı. 26 Şubat 1919'da Ermeniler, Paris Barış Konferansı'na Siirt'in de içinde yer aldığı bölgenin kendilerine verilmesini, burada bir Ermeni devleti kurmak istediklerini bildirdiler. İşgal kuvvetleri bu talepleri makul görerek Ermenilere destek verdiler. Ermenilerin talebine Damat Ferit Paşa hükümeti sessiz kaldı. Hatta bölge valilerine çekilen telgrafla bu duruma hazırlıklı olunması bildirildi.

² Suat Özdağ, *Millî Mücadele Döneminde Bitlis*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2021, s.66.

³ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: ATAM Yay., 2007, s.89

⁴ Adem Ölmez, "Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya savaşında Bitlis Cephesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/2 (2014), s.5

⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s.5. Göçmenlerin bir kısmı Mardin'e gönderildi. BCA Kurum: 272 0 0 14 Yer Bilgisi: 73 3 7

⁶ Bekir Sami Seçkin, *Başlangıcından Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul: Siirtliler Vakfı Yayını, 2005, s.135.

I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan paylaşımlarda Musul'a yerleşen İngilizler, Musul'un doğal sınırları içerisinde Siirt'in de olduğunu iddia ediyorlardı.⁷ Hatta İngilizlere ait bir askeri birlik Siirt'e gelerek şehirde birkaç gün kalıp halka gözdağı verdi. Çünkü İngilizler, Şırnak üzerinden bölgedeki askeri etkinliklerini genişletmek için büyük çaba gösteriyorlardı. Özellikle aşiretler üzerinden giderek bu bölgeyi Osmanlıdan ayırmak için çok çalıştılar.⁸ İngilizlerin bu çabaları sadece Ermenileri umutlandırıyordu.

İzmir'in işgali sonrasında Kuvâ-yı Milliye hareketinin ortaya çıkması Anadolu'da bir umut ışığının doğmasına sebep oldu. Fakat bu yeni sürecin halk üzerindeki etkileri zorlu ve sıkıntılı geçti. Anadolu'da insanlar Kuvâ-yı Milliyeci ve İstanbul Hükümeti taraftarı olarak ikiye ayrılırken aydınlar İttihatçı ve İtilafçı olarak bölünmüşlerdi. Bu ayrışma ve bölünmeden din adamları da etkilendi. Anadolu'nun pek çok bölgesinde canını ve malını Kuvâ-yı Milliye için seferber eden kahraman pek çok din adamı olduğu gibi az sayıda da olsa padişahın yanında olup Kuvâ-yı Milliye'ye karşı çıkanlar da vardı. Dolayısıyla din adamlarının da toplumun diğer sınıfları gibi homojen bir şekilde aynı saflarda birlikte hareket ettiklerini söylemek mümkün değildi.⁹

3. Rus İşgalleri Karşısında Siirt Uleması

Rusların Ermenilerle iş birliği yaparak Erzurum'dan itibaren adım adım ilerlemesi Siirt, Bitlis ve Van yöresindeki din adamlarını harekete geçirdi. Bu yöredeki pek çok din adamı devletin bilgisi dâhilinde talebelerine silah eğitimi aldırarak cepheye gittiler. Bu dönemde kesinlikle Ruslarla iş birliği yapan Rus işgaline destek olan bir din adamı söz konusu değildi.

3.1. Şeyh Şerafeddin el-Fersafi

Siirt yöresi din adamları içerisinde cephelere katılan ve bizzat öğrencileriyle savaşlarda yer alanların başında Şeyh Şerafeddin el-Fersafi gelir. 1878'de Siirt'in Fersah köyünde dünyaya geldi. İlk medrese tahsiline Şeyh Muhammed el-Hazin'in yanında başladı. Eğitimine ağabeyi Şeyh Muhyiddin'in yanında devam etti. Ağrı'da da eğitimini sürdürdü ve Siirt'te Molla Hamid'den aldığı dersle tahsilini tamamladı.

Şeyh Fersafi, Rus işgallerine büyük tepki gösterdi. Ağabeyi Şeyh Sadettin'le birlikte savaşlara gönüllü katıldı. Ruslara karşı Hasankale'de savaştı. Rusların ilerleyişi karşısında geri çekilen Şeyh Şerafeddin el-Fersafi Ruslara karşı Bitlis'in savunmasında yer aldı. Şeyh el-Fersafi, halkın moralini üstün tutarak direniş için toplumu örgütlemeye çalıştı. Halkın işgal altındaki topraklardan göç etmesine ve o bölgeleri tamamen Ruslara bırakmasına karşı çıkan Şeyh Şerafeddin el-Fersafi, halkı ikna ederek göçleri engellemek için büyük çaba gösterdi.

⁷ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (2007), s.429; s.36

⁸ Haluk Selvi-Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Yayınları, 2020, s.327.

⁹ Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları", *Türkler*, XV (1999), s.935-948.

Şeyh Şerafeddin el-Fersafi, talebelerinden oluşan gönüllü askerlerle birlikte Siirt'e doğru ilerleyen Rusların karşısına çıktı.¹⁰ 2 bin kişilik gönüllülerden oluşan bu askeri güçle Şeyh, cephede Ruslara ağır zayıatlar verdirdi.¹¹ Rusların çekilmesiyle Şeyh Şerafeddin el-Fersafi, silahı bırakarak ilim çalışmalarına devam etti. Şeyh, çevresince çok sevilen devletine ve milletine bağlı bir din adamıydı.

3.2. Şeyh Mahmud Zokaydi

Şeyh Mahmud Zokaydi, 1877'de Siirt'e bağlı Halenze'de dünyaya geldi. İlk tahsilini babası Şeyh Abdulkahhar ve Molla Hasan'dan aldı. Babasının erken vefatıyla Nurşin'e giderek eğitimini devam etti. Şeyh eğitimini tamamladıktan sonra Siirt/Zokayd'e dönerek ilmi çalışmalarına başladı.

Şeyh Mahmud Zokaydi, medresede ders verip ilimle meşgul olduğu zamanlarda etrafında yaşanan siyasal ve sosyal olaylara duyarsız kalmadı. Maiyetindeki talebeleri organize ederek Ruslara ve Ermenilere karşı savaflara katıldı.¹² Şeyh Mahmud Zokaydi, savaşa giderken beraberinde bölgenin ileri gelenlerinin de savaşa katılmasını sağladı. Bu sebeple maiyetinde oldukça kalabalık bir gönüllü sayısı vardı. Hasankale'nin Ruslardan geri alınmasında ve Bitlis'in savunulmasında büyük yararlılıklar gösterdi.¹³ Bitlis'in müdafaasında Şeyh Mahmud Zokaydi, yanındaki arkadaşlarına dönerek "Şunun için birbirimize söz vereceğiz: Düşmanla karşılaştığımız zaman tüm gücümüzle onlara ateş edeceğiz. Mermilerimiz bittiği takdirde taşlarla, o da mümkün olmazsa dişlerimizle ısırarak suretiyle onlarla çarpışacağız ve asla kaçmayacağız." dedi. Bunun üzerine tüm mücahitler, "Emriniz baş göz üstüne, her zaman senle beraberiz" dediler. Şeyhin talebeleri bu motivasyon ve inançla aynı anda düşmanın bulunduğu dağın zirvesine hücum ettiler. Böyle bir hücumu beklemeyen Ruslar, erzaklarını bırakarak arkalarına bakmadan kaçmak zorunda kaldılar.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1919'da Şeyh Mahmut Efendi'ye bir yazı gönderdi. Bu yazıda Mustafa Kemal, Harb-i Umumi sonrasında vatanımıza yönelik yapılan saldırı ve tecavüzlerden söz etti. Ermenilerin yaptıklarını ve İstanbul Hükümeti'nin acizliğini anlattı. Millet'in birlik ve beraberliğinin öneminden söz eden Mustafa Kemal Paşa, "Zatâîlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımızın" kendisiyle beraber çalışacağına emin olduğunu bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Şeyh Mahmud'dan İngilizlerin yörede yaptığı olumsuz propagandaların da önüne geçilmesini istedi.¹⁵ Bu yazı Mustafa Kemal Paşa'nın şeyh efendiye verdiği değer ve önemi göstermektedir.

¹⁰ Sedat Akay, *Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri Âlimleri ve Eserleri*, Siirt: Kültür Bakanlığı Yay., 2020, s.129

¹¹ Ömer Obuz, "Millî Mücadele'ye 'Şark'tan Bir Destek: Siirt Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (Mayıs 2017), s.266.

¹² Adnan Memduhoğlu, "Mahmud Zokaydi", *TDVİA*, Ek Cilt II, s.180.

¹³ Akay, *Belgelerle Siirt*, s.148.

¹⁴ Mehmet Saki Çakır, "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi", *Artuklu Akademi*, 6/1 (2019), s.22.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969, s.941-942.

4. Millî Mücadele’de Siirtli Din Adamları

Millî Mücadele döneminde Siirtliler, kararlı bir şekilde ulusal direnişe destek verdiler.¹⁶ Hatta Siirt’te kurulan Kürt Teali Cemiyeti’nin çalışmalarına mâni olmaya çalıştılar, bu şehrin kesinlikle Osmanlı’dan ayrılmaya niyetinin olmadığını bildirdiler.¹⁷ Halkta Millî Mücadele’nin zaferle neticelenmesinden dolayı Mustafa Kemal Paşa’ya büyük ilgi ve sevgi vardı. Özellikle köy düğünlerinde Mustafa Kemal’e duyulan sevgi ve muhabbetin göstergesi olarak Paşa adına türküler okunmaktaydı.¹⁸

Bu süreçte Siirtli din adamlarını kendi içerisinde iki sınıfa ayırmak mümkündür: Öncelikle bu siyasi ve askeri olaylara duyarsız kalarak kendi dinî ve ilmî çalışmalarına devam edenler ve ikinci olarak da şahsen ve talebeleriyle birlikte ulusal mücadele için çalışanlar. Siirt’te işgal güçleriyle iş birliği yapan ve İstanbul Hükümeti üzerinden Millî Mücadele’ye karşı çıkan din adamı olmadı.

4.1. Halil Hulki (Aydın)

Halil Hulki Bey, 1869’da Siirt’te doğdu. On yaşında Kuran-ı Kerim’i ezberledi. Dinî bilgiler üzerine eğitim aldı. 1884’te Siirt’te ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra eğitimine İstanbul’da devam etti. 1894’te örgün eğitimini tamamlayan Halil Hulki Efendi, 1899’da Siirt’e döndü. Hulki Efendi, medresede müderrislik, Rüştüye’de muallimlik ve mahkemelerde çeşitli görevler yaptı. 24 Ağustos 1908’de Siirt Müftülüğüne atandı.¹⁹

Halil Hulki Efendi dinî ilimlere olduğu kadar sosyal ve siyasi konulara da büyük alaka gösterdi. İttihat ve Terakki Partisi’nin Siirt sorumlusu oldu. Ülkenin işgal edilmesiyle birlikte Halil Hulki Efendi, arkadaşları Ömer (Atalay), Hamit Bey, Hamza Hilmi Bey, Bekir Sıtkı ile Abdülkerim (Nakipoğlu) Bey’i yanına alarak Siirt Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurdu.²⁰

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine tepki gösteren Siirtliler 19 Mayıs 1919’da Siirt Ulu Camii’nde toplanarak bu işgali protesto ettiler.²¹ Müftü Halil Hulki Bey, bu protesto gösterilerinin hazırlanmasında büyük emek harcadı. Halil Hulki Bey’in öncülüğünde Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, şehirde işgallere karşı ortak bir bilincin oluşması için büyük emek harcadı. Bu çalışmalarda Hulki Bey’i ulema yalnız bırakmadı.²²

¹⁶ Siirt merkez, Eruh ve Pervari’den çekilen destek telgrafları için bkz. Selvi-Cırık, *Millî Mücadele*, s.327-328.

¹⁷ *Atatürk’ün Özel Arşivinden Seçmeler*, c.IV, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s.179.

¹⁸ Bknz. Ek 1.

¹⁹ TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Dosyası https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/HT_376_1_5.pdf

²⁰ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul: Çeltut Matbaası, 1948, s.90.

²¹ Fahri Özteke, “Millî Mücadele Dönemi’nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu’da Kadınlar”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52 (2021), s.42.

²² Recep Çelik, “Millî Mücadele’de Din Adamlarının Rolü”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, s.190.

Halil Hulki Bey, 19 Mayıs ve 23 Haziran'da Sadaret'e, Hariciye Nezareti'ne ve İtilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine telgraflar çekti. Hulki Bey, "İzmir'in maruz olduğu felaket üzerine heyecana gelen ahalimiz her gün fevc fevc kazalardan, köylerden ve nahiyelerden livaya gelerek mitingler akdediyorlar." diye yazdı. Yunanlıların cezalandırılmasını, yurdun kurtarılması ve temizlenmesini, zararlarımızın tazmin edilip masum ahalinin refahlarının temin edilmesini istedi. Aksi takdirde hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirdi.²³

Hulki Bey ve arkadaşları Siirt'e yönelik İngilizlerin çabalarına ve Kürt Teavün Cemiyeti'nin zararlı çalışmalarına engel olmak için de çalıştılar. Bu arada Hulki Bey, Damat Ferit Paşa'nın adamı olan Siirt Mutasarrıfı Nahifi Bey ile de mücadele etmek zorunda kaldı. Nahifi Bey'in Genç'e tayini çıktığı halde görevinden ayrılmayarak Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne zorluk çıkarmaya devam etmesi üzerine cemiyetin girişimleriyle Nahifi Bey vazifesinden azledildi.²⁴

Hulki Bey'in büyük özverisi ve şehir için ortaya koyduğu gayretler gözlerden kaçmadı. Bitlis Valisi Vehip Bey bu hizmetleri taltif etmek için 16 Ağustos 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne Hulki Bey'in Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmesini teklif etti.²⁵ Siirt'te görev yapan Miralay Ali, Millî Müdafaa Vekâleti'ne yazdığı yazıda Siirt Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin çeşitli mitinglerle halkı bilgilendirerek Siirt'te olumsuz propagandaların engellenmesinde fedakârca çalıştığını bildirmekteydi.²⁶ Hulki Bey'in ve cemiyetin yaptığı bu hizmetler, duyarlı devlet adamları tarafından takdir ve taltif edildi.

Halil Hulki Bey ve arkadaşları Sivas Kongresi sırasında 23 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'e doğrudan çektikleri telgrafla yanında olduklarını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa, bu destekten oldukça memnun kaldı. Halil Hulki Bey'in öncülüğünde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 16 Kasım 1919'da Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesini protesto etti. Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Halil Bey ve arkadaşları Fransızların anlaşma hükümleri ve uluslararası hukuka aykırı olarak bu işgali gerçekleştirdiğine dikkat çekildi. Antep'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve yöre insanlarına yönelik yapılan zulümler protesto edildi.²⁷ Halil Hulki Bey ve arkadaşları 22 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye müracaat ederek ayrılıkçı hareketlerin cezalandırılmasını talep ettiler ve devlete olan bağlılıklarını bildirdiler.²⁸ Özellikle Siirt'te faaliyet gösteren Kürt dernekleriyle yapılan mücadele neticesinde bu zararlı derneklerin Siirt'te kapatılması sağlandı.²⁹

²³ Selvi-Cırık, *Millî Mücadele*, s.327.

²⁴ Atalay, *Siirt*, s.91.

²⁵ Ural, *İngiltere*, s.458.

²⁶ Obuz, *Siirt*, s.267.

²⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)*, c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s.143.

²⁸ Obuz, *Siirt*, s.271-72.

²⁹ Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin çektiği telgraflardan bazıları içi bakınız. Atalay, *Siirt*, s.91-96.

Son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı için yapılan seçimlerde Halil Hulki Bey Siirt'ten milletvekili seçildi. Fakat ülkenin mevcut durumunu düşünen Halil Hulki Bey, Siirt'ten ayrılamadığından İstanbul'a gidemedi. İstanbul'da meclisin kapatılmasıyla birlikte Halil Hulki Bey, 13 Mayıs 1920'de Ankara'ya giderek I. TBMM'ye katıldı. Uzmanlık alanına bağlı olarak mecliste Şeriye ve Evkaf komisyonlarında görevler aldı.³⁰

Halil Hulki Bey'in Mustafa Kemal ile çok özel bir dostluğu vardı. Ülke meseleleriyle alakalı karşılıklı telgraflar çekiyorlardı. Bu dostluk Millî Mücadele sürecinde de devam etti. Mustafa Kemal, Başkomutan olarak orduların başında Yunanlılara karşı büyük bir mücadele verirken Halil Hulki Bey'e de özel görevler verdi ve onu yanında tutmaya devam etti.³¹ Hatta Mustafa Kemal'in Latife Hanım ile 29 Ocak 1923'te nikâhını Halil Hulki Bey kıydı. Mustafa Kemal'de Halil Hulki Bey'e "Aydın" soy ismini bizzat verdi.³²

4.2. Cemil (Aydın)

1878'de Siirt'te doğan Cemil Bey (Aydın), Halil Hulki Efendi'nin kardeşiydi. Kuran'ı hıfzetti ve medrese eğitimini tamamladı. Siirt'te matbaacılık faaliyetlerinde bulundu. Siirt'te rüştiye ve Bitlis'te idadide öğretmenlik ve yıllarca yöneticilik yaptı.³³

Cemil Bey, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Siirt'te kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne üye oldu. Cemiyet adına 23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi'ne katıldı.³⁴ Cemil Bey güzel sesiyle okuduğu Aşr-ı Şerif ile Erzurum Kongresi'ni kapattı.³⁵ Cemil Bey, Siirt'teki arkadaşlarına kongre kararlarını iletirken Millî Mücadele hakkında da bilgilendirmelerde bulundu.

Halil Hulki Bey, milletvekili olarak Ankara'ya gidince Cemil Bey'in Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki görevi ve sorumluluğu daha da arttı.³⁶ Millî Mücadele'nin sonuna kadar Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetiminde yer alarak ülkenin kurtuluşu için büyük gayretler gösterdi. Cemil Bey, Mustafa Kemal'e duyduğu hayranlığı 1922'de yazdığı "Kemaliye" isimli bir şiirle gösterdi.

4.3. Salih Safi (Atalay)

Beytü'l-Müfti (Müftü ailesi) olarak tanınan birçok âlim ve idareci yetiştiren bir aileye mensuptu. 1873'te Siirt'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Siirt'te, medrese eğitimini İstanbul Fatih'te aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Mahkemelerde görevler

³⁰ Arıtürk, *Siirt'le İlgili Anekdotlar*, s.181.

³¹ TBMM, GCZ, D.1, İ. 3, c. III, (6 Mart 1338), s. 41

³² Arıtürk, *Siirt'le İlgili Anekdotlar*, s.189.

³³ Ömer Atalay, "Cemil Aydın'ın Vefatı", *Siirt Gazetesi*, 21 Şubat 1948.

³⁴ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c.I, Ankara: TBMM Yayınları, 1994, s.8; Atalay, *Siirt*, s.90; Uzun, "Memleket Mümtaz ve Faziletli Bir Evladını Kaybetti", *Siirt Gazetesi*, 21 Şubat 1948.

³⁵ Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları, 1993, s.242.

³⁶ ATASE, Kutu 3, Gömlek 43, Belge 43-1

aldı. İl Genel Meclisi üyeliğinde bulundu. Salih Safi (Atalay) da, Millî Mücadele'ye büyük destek verdi. 13 Temmuz 1920'de Siirt milletvekili seçildi.³⁷ Salih Safi Bey, I. Meclis'te gruplardan uzak durarak bağımsız olarak hareket etti.

4.4. Şeyh Celalettin (Kardeş)

1888'de Siirt'te dünyaya geldi. İlk eğitimini babası Şeyh Hattap'dan aldı. Şam Dinî İlimler Fakültesi'nde eğitimini tamamlayarak Siirt'e döndü. Fıkıh bilgisi kadar müspet ilimlere de meraklıydı. Hazırcevap ve nüktedan bir kişiliğe sahipti. Bir dönem Beşiri'de müftülük görevinde de bulundu.

Doğu Cephesi'ne katılarak Ruslara karşı savaştı. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine Şeyh Celalettin Efendi, cepheye koştu. Kuvâ-yı Milliye saflarında yer aldı. Askerlerin arasına karışarak verdiği dinî vaazlarla askeri savaşa motive eden nasihatlerde bulundu. Ordunun moralini yüksek tutarak düşmana karşı başarılı olmaları için gayret gösterdi.³⁸

4.5. Diğer Din Adamları

Siirt, dini eğitimin yaygın olarak yapıldığı ve birçok değerli din adamının yetiştiği önemli bir bölgeydi. Yukarıda adı geçen din adamları dışında da pek çok isim Millî Mücadele'nin başarısı için gayret göstermişlerdir. Siirt'te bir dönem müftü olarak görev yapan Ömer Niyas Efendi bunlardan biridir. 16 Ağustos 1921'de TBMM'ye bir telgraf çeken Ömer Niyas Efendi, Sakarya Zaferi için binlerce Siirtlinin Ulu Cami önünde toplandığını ve bu millî dava uğruna her türlü fedakârlığa hazır olduklarını bildirdi. Eruh Müftüsü Mühiddin Efendi de 22 Ağustos'ta TBMM'ye çektiği telgrafta "... alçak düşmanı tamamen mahvedinceye kadar malen, bedenlen her türlü fedakarlığı bütün mevcudiyetimizle yapacağımızı ilan ederiz" diye yazdı.³⁹ Siirt'te müftülük de yapan Ömer (Atalay), Şeyhülislam Dürriade'nin Millî Mücadele aleyhine verdiği fetvayı reddederek Ankara Müftüsü Rıfat Efendi'nin Millî Mücadele lehinde verdiği fetvayı destekleyen bir açıklama yayınladı.⁴⁰ Pervari şeyhlerinden Abdullah ve Şeyh Musa da Millî Mücadele'ye açık destek veren din adamları arasındaydı.

5. Sonuç

Siirt'in siyasi ve idari tarihinde 1916-1922 yılları arası oldukça zorlu bir dönem oldu. Komşu şehirler gibi bir askeri işgale uğramadı fakat işgalin bütün ağır sorunlarını yaşadı. Önce Rus işgali ve ardından yaşanan Millî Mücadele dönemi bütün ağır koşulları ve sıkıntılarıyla hissedildi. Bu dönemde işgal edilmiş Bitlis'in idari sorumlulukları alındı ve topraklarından sürülmüş binlerce aileye ev sahipliği yapıldı. Gerek Rus işgali gerekse Millî Mücadele döneminde Ermeni tehditleri altında kalan Siirt, oldukça acı olayları tecrübe etti.

³⁷ Cumhuriyet Kılıçcıoğlu, *Veleye: Siirt*, Ankara: Alp Ofset, 2013, s.12-13.

³⁸ Ahmet Arıtürk-Muhammed Fatih Arıtürk, *Siirt ile İlgili Anekdotlar-2*, Siirt, 2013, s.187.

³⁹ Haluk Selvi-Bülent Cırık, "Millî Mücadele'de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1, (2014), s. 224

⁴⁰ Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, İstanbul: Düzey Yayınevi, 2016, s. 17

Rus ve Ermeni işgalinde Siirtliler bir bütün olarak harekete geçtiler. Bu saldırı ve tecavüzlere karşı din adamları eline silah aldı. Başta Şeyh Şerafeddin el-Fersafi ve Şeyh Mahmud Zokaydi olmak üzere halk seferber oldu. Talebeleriyle şeyhler, sınırlı imkânlar içinde gönüllü birlikler oluşturarak savaşa katıldılar. Düşmanın işgalini yavaşlattılar. Siirtliler, işgal edilmiş bölgelerden göç etmek zorunda kalan insanlara kucak açarak maddi ve manevi her ihtiyacı karşıladılar.

Millî Mücadele dönemi daha zorlu geçti. Her şeyden evvel Siirt'in içinde ayrılıkçı amaçlarla kurulmuş bazı zararlı derneklerle de mücadele edilmesi gerekiyordu. Fakat Siirtliler gibi din adamlarının tavrı ilk günden belliydi. Erzurum Kongresi'nden başlayarak sonuna kadar Millî Mücadele'nin içinde yer aldılar. Bu dönemde özellikle eski müftü Halil Hulki Efendi, büyük bir özveri ve fedakârlıkla çalıştı. İzmir'in işgalinden başlanarak bütün işgallere karşı protesto telgrafları çekildi, şehirde halkın bilinçlenmesi için protesto mitingleri düzenlendi. Askerlerin moral ve motivasyonlarını artıracak faaliyetler gerçekleştirildi. Kısacası din adamları bir bütün halinde Millî Mücadele'ye büyük destek verdiler.

Kaynaklar / References

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

TBMM Arşivi

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

Hatıralar ve Tetkik Eserler

Akay, Sedat. *Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri Âlimleri ve Eserleri*. Siirt: Kültür Bakanlığı Yay., 2020.

Arıtürk, Ahmet – Arıtürk, Muhammed Fatih. *Siirt ile İlgili Anekdotlar*. Siirt: Emin Matbaası, 2008.

Arıtürk, Ahmet – Arıtürk, Muhammed Fatih. *Siirt İle İlgili Anekdotlar-2*, Siirt: Orka Matbaası, 2013.

Arıtürk, Ahmet. *Siirt'le İlgili Anekdotlar*, Siirt: 2009.

Atalay, Ömer. "Cemil Aydın'ın Vefatı". *Siirt Gazetesi*. 21 Şubat 1948.

Atalay, Ömer. *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltut Matbaası, 1948.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler*. c.IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. c.III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)*. c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Çakır, Mehmet Saki. "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi". *Artuklu Akademi*. 6/1 (2019): 1-33.

Çelik, Recep. "Millî Mücadele'de Din Adamlarının Rolü". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. c.I. Ankara: TBMM Yayınları, 1994.

Demir, Şerif. *Cumhuriyet Döneminde Siirt*. İstanbul: Düzey Yayınevi, 2016.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. c. I. Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Kılıççioğlu, Cumhur. *Veleye: Siirt*. Ankara: Alp Ofset, 2013.

Kırzioğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara: Ziraat Bankası Yayınları, 1993.

Kocatürk, Utkan. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. Ankara: Atam Yay., 2007.

Memduhoğlu, Adnan. "Mahmud Zokaydi", *TDVİA*, Ek Cilt II, s.180-181.

Obuz, Ömer. "Millî Mücadele'ye 'Şark'tan Bir Destek: Siirt Örneği". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (Mayıs 2017): 264-276.

Ölmez, Adem. "Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşında Bitlis Cephesi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, IX/2 (2014): 1-22.

Özdağ, Suat. *Millî Mücadele Döneminde Bitlis*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2021.

Özteke, Fahri. "Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 52 (2021): 33-68.

- Sarıkoçuncu, Ali. "Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları". *Türkler*, c. 15 (1999): 935-948.
- Seçkin, Bekir Sami. *Başlangıcından Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: Siirtliler Vakfı Yay., 2005.
- Selvi Haluk - Cırık Bülent. *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Yayınları, 2020.
- Selvi, Haluk - Cırık, Bülent. "Millî Mücadele'de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)". *Akademik İncelemeler Dergisi*. 9/1 (2014): 205-231.
- Tezer Şükrü. *Atatürk'ün Hatıra Defteri*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Ural Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası". *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (Mayıs 2007): 425-463.
- Uzun, Kılıçcıoğlu Mehmet Emin. "Memleket Mümtaz ve Faziletli Bir Evladını Kaybetti". *Siirt Gazetesi*, 21 Şubat 1948.

Ek 1: Siirt köy düğünlerinde Mustafa Kemal'e duyulan sevginin göstergesi olarak Paşa adına okunan türkülerden biri. (Ahmet Arıtürk -Muhammed Fatih Arıtürk, Siirt ile İlgili Anekdotlar, Siirt: Emin Matbaası, 2008, s.118.)

Aslı

Kemale Kemale
Tef hısn-u cemale
Kemale Lo

Kemal Babemeye
Şapka seremeye
Kemale Lo

Manto bu adete
Çarşaf kabahate
Kemale Lo

Vakte Kemal sağ bu
Nane gennim zahf bu
Kemale Lo

Kemale Paşaye
Çi bıke kıyamğveye
Kemale Lo

Türkçesi

Kemal Kemale erdi
Ne güzeldir siması
Kemal Paşamız

Kemal babamızdır
Şapkamız başımızdadır
Kemal Paşamız

Manto adet olmuştur
Çarşaf kabahattir
Kemal Paşamız

Kemal sağ olduğunda
Ekmek buğday boldu
Kemal Paşamız

Kemal Paşadır
Ne dilerse onu yapar
Kemal Paşamız

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Şerif DEMİR | Kastamonu Üniversitesi |
serifdemir[at]kastamonu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6831-2188**

12 Kasım 1974'de Gebze'de doğdu. 1996'da Yüzüncü Yıl Üniversitesinde Tarih alanında lisans eğitimi aldı. Aynı üniversitede 1999 Yakınçağ ve 2002'de Cumhuriyet Tarihinde yüksek lisans yaptı. Marmara Üniversitesi'nde başladığı doktora çalışmasını 2009'da tamamladı. 1996-1997 öğretmenlik, 1997-1999 Araştırma Görevlisi, 2000-2009 öğretmenlik görevlerinde bulundu. 2009'de Siirt Üniversitesine öğretim üyesi olarak geçti. Bu dönemde bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı, enstitü müdürlüğü ve meslek yüksekokulu müdürlüğü yaptı. 2010 yılında "Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes" isimli ilk kitabı yayınladı. Bu çalışmayı 2011'de "Düello Menderes ve İnönü" izledi. 2016'de "Cumhuriyet Döneminde Siirt" ve 2020'de "Türkiye'de Askeri Darbeler ve Vesayet" isimli çalışmaları yayımlandı. 2011'de "Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954)" isimli eseri Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından makale yarışmasında birincilik ödülüne layık görüldü. 2022'den beri Kastamonu Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak son dönem siyasi olaylar üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

**Assoc. Prof. Dr. Şerif DEMİR | Kastamonu University |
serifdemir[at]kastamonu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6831-2188**

He was born on November 12, 1974 in Gebze. He received his undergraduate education in History at Yüzüncü Yıl University in 1996. He completed his master's degree in Modern History in 1999 and in Republic History in 2002 at the same university. He completed his doctoral study, which he started at Marmara University, in 2009. He worked as a teacher in 1996-1997, as a research assistant in 1997-1999, and as a teacher in 2000-2009. He moved to Siirt University as a faculty member in 2009. During this period, he served as department head, vice dean, institute director and vocational school director. He published his first book titled "Adnan Menderes in Turkish Political History" in 2010. This work was followed by "Düello Menderes and İnönü" in 2011. His works titled "Siirt in the Republican Era" were published in 2016 and "Military Coups and Tutelage in Türkiye" was published in 2020. In 2011, his work titled "The Birth of a Leader: Adnan Menderes (1945-1954)" was awarded the first prize in the article competition by Aydın Adnan Menderes University. He has been working as a lecturer at Kastamonu University, Department of History since 2022, continuing his studies on recent political events.